

A comparative study of the concept of miracle in the thought of Allameh Tabatabaei and Rudolf Bultmann

Mohammad Heydari Fard¹

1. Assistant Professor, Faculty Member of the Department of Islamic Studies, Faculty of Basic and Applied Sciences, Kermanshah University of Technology (Corresponding author).
E-mail: m.heydarifard@kut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 2026/01/30
Received in revised form
2026/02/22
Accepted 2026/02/24
Published online
2026/09/22

Keywords:
*miracle ontology;
causality and divine will;
Tabataba'i; Bultmann;
demythologization; reason
and revelation.*

ABSTRACT

The issue of miracle is among the most important topics in the philosophy of religion and the interpretation of sacred texts, as it clarifies the boundary between reason, faith, and religious experience. In Islamic thought, 'Allāmeḥ Tabataba'i, by integrating Ṣadrian philosophy with Qur'anic exegesis, regards miracles as objective realities consistent with the causal and wise order of existence. From his perspective, the natural world is one level within the hierarchy of being, and a miracle is not a violation of natural laws but the manifestation of divine will beyond material causes. In contrast, Rudolf Bultmann—drawing on modern Protestant theology and existential hermeneutics—interprets miracles, within his theory of demythologization, not as actual events but as symbolic expressions of human faith. He argues that biblical language is mythological and must be reinterpreted through existential understanding. Consequently, religious truth is realized in inner faith rather than external natural change. Using an analytical-comparative method, this study examines the ontological and epistemological foundations of both views regarding revelation, reason, and nature. The findings indicate that Tabataba'i harmonizes reason and revelation in explaining miracles, whereas Bultmann prioritizes faith, reducing miracles to meaning and language.

Cite this article: Heydari Fard, M (2026). A comparative study of the concept of miracle in the thought of Allameh Tabatabaei and Rudolf Bultmann, *History of Islamic Philosophy*, 5 (3), 129-161.
<https://doi.org/10.22034/hpi.2026.572939.1196>

© The Author(s).

Publisher: Ale-Taha Higher Education Institute.

DOI: <https://doi.org/10.22034/hpi.2026.572939.1196>

Extended Abstract

Introduction

The concept of miracle has long stood at the center of debates in philosophy of religion and scriptural interpretation because it directly concerns the relationship between reason, faith, and the structure of reality. Whether miracles should be understood as objective interventions in the natural world or as symbolic expressions of religious meaning remains a major dividing line between classical theological traditions and modern hermeneutical approaches. This study offers a comparative analysis of the notion of miracle in the thought of Allameh Tabataba'i, a leading contemporary Islamic philosopher-exegete, and Rudolf Bultmann, one of the most influential Protestant theologians of the twentieth century.

Tabataba'i interprets miracles within a metaphysical framework rooted in Islamic philosophy, particularly the hierarchical ontology of existence and the continuity of causality. In his view, miracles do not violate natural laws but manifest higher causal levels beyond ordinary material processes. Bultmann, by contrast, reinterprets miracles through his project of demythologization, arguing that biblical miracle narratives should be read not as historical events but as existential expressions of faith. The present research seeks to clarify the ontological and epistemological foundations of these two approaches and to evaluate their implications for understanding the relationship between revelation, reason, and modernity.

Methods

This research adopts an analytical-comparative method. First, the primary works of Tabataba'i—especially *al-Mizan*, *Nihayat al-Hikmah*, and related philosophical writings—are examined to reconstruct his theoretical account of miracle, focusing on his concepts of causality, divine will, and the harmony of intellect and revelation. Second, Bultmann's theological writings on demythologization and New Testament interpretation are analyzed in order to identify his existential hermeneutics and his reinterpretation of miracle language.

The comparison proceeds at three levels. Ontologically, it investigates how each thinker understands the structure of reality and the place of divine action within it. Epistemologically, it analyzes how miracles function as sources of knowledge or faith. Hermeneutically, it evaluates how each approach interprets sacred texts and their authority. Finally, a critical evaluation is conducted from within the framework of Islamic philosophical theology to assess the strengths and limitations of Bultmann's reduction of miracle to symbolic meaning.

Results

The findings indicate that Tabataba'i's theory of miracle is deeply embedded in a metaphysical worldview that emphasizes the unity and hierarchy of existence.

He maintains that the world consists of multiple levels of causation, ranging from material to immaterial realities. A miracle occurs when a higher causal order manifests itself within the observable world. Thus, miracles are neither irrational nor law-breaking events; rather, they are extraordinary but intelligible occurrences within a broader divine system. This view allows Tabataba'i to integrate miracle with rational philosophy, Qur'anic interpretation, and prophetic authority. He also argues that miracles serve a specific epistemic function: they confirm the truthfulness of prophets while remaining compatible with reason, moral coherence, and human experience.

Bultmann's approach, on the other hand, shifts the focus from metaphysics to hermeneutics and existential theology. He argues that modern scientific consciousness makes it difficult to accept miracles as literal supernatural interventions. Consequently, he proposes that miracle narratives should be interpreted symbolically. Their true significance lies not in their historical factuality but in the existential transformation they invite. For Bultmann, faith does not depend on proving that extraordinary events actually happened; rather, it emerges from an individual's encounter with the message of salvation and the call to authentic existence. In this framework, miracles become linguistic and theological expressions of human response to divine revelation rather than empirical phenomena.

The comparison reveals a fundamental divergence between the two thinkers. Tabataba'i preserves the ontological reality of miracles while explaining them philosophically; Bultmann preserves the existential relevance of miracle narratives while relinquishing their objective status. At the same time, both share a concern for maintaining the credibility of religion in the face of modern intellectual challenges. Each seeks to reconcile faith with rational understanding, though they do so through very different conceptual strategies.

Conclusion

This study concludes that the disagreement between Tabataba'i and Bultmann ultimately reflects two distinct models of relating religion to modern thought. Tabataba'i represents a metaphysical-integration model in which reason, revelation, and the structure of being are harmonized, allowing miracles to remain real events within a coherent ontological system. Bultmann represents an existential-interpretive model in which the authority of religious texts is preserved by translating their supernatural language into symbols of personal faith and transformation.

While Bultmann's approach offers a powerful way to make religious language meaningful for modern individuals, it risks weakening the historical and ontological foundations of prophetic authority. Tabataba'i's model, conversely, safeguards the objective reality of revelation and miracle but requires acceptance of a robust metaphysical framework that may be less

accessible within contemporary scientific paradigms. The comparison thus highlights how differing philosophical assumptions about reality, knowledge, and language shape theological interpretations of miracle and the continuing dialogue between tradition and modernity.

بررسی تطبیقی مسئله معجزه در اندیشه علامه طباطبائی و رودلف بولتمان

محمد حیدری فرد^۱

۱. استادیار، عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی، دانشکده علوم پایه و کاربردی، دانشگاه صنعتی کرمانشاه (نویسنده مسئول).
E-mail: m.heydarifard@kut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۰۱

واژگان کلیدی:

هستی‌شناسی معجزه، نظام علی

هستی، اسطوره‌زدایی بولتمان،

نسبت عقل و وحی.

مسئله معجزه از مهم‌ترین مباحث در فلسفه دین و تفسیر متون مقدس است؛ زیرا مرز میان عقل، ایمان و تجربه دینی را روشن می‌سازد. در اندیشه اسلامی، علامه طباطبائی با تلفیق مبانی فلسفه صدرایی و روش تفسیر قرآنی، معجزه را حقیقتی عینی و مطابق با نظام علی و حکیمانه هستی می‌داند. از دید او، عالم طبیعت مرتبه‌ای از مراتب وجود است و پیوند علی میان مراتب هستی هرگز گسسته نمی‌شود؛ بنابراین معجزه نه نقض قوانین طبیعت، بلکه ظهور اراده الهی در سطحی فراتر از اسباب مادی است. در مقابل، رودلف بولتمان، متأثر از الهیات پروتستان مدرن و هرمنوتیک وجودی، در نظریه اسطوره‌زدایی خود، معجزه را نه رخدادی واقعی در جهان خارج، بلکه بیانی نمادین از ایمان انسان به خداوند می‌انگارد. وی باور دارد که زبان کتاب مقدس سرشار از عناصر اسطوره‌ای است و باید آن را در پرتو فهم وجودی انسان معاصر تفسیر کرد. از این منظر، ایمان جایگزین رخداد عینی معجزه می‌شود و حقیقت دینی در تجربه درونی مؤمن تحقق می‌یابد، نه در تغییرات مادی طبیعت.

این پژوهش با روش تحلیلی-تطبیقی، مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی دو دیدگاه را در نسبت میان وحی، عقل و طبیعت بررسی می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که در بیان علامه طباطبائی، عقل و وحی در تبیین معجزه هماهنگ و مکمل یکدیگرند، درحالی‌که در الهیات بولتمان، ایمان جای عقل و تجربه بیرونی را می‌گیرد و معجزه به سطح زبان و معنا تنزل می‌یابد.

استناد: حیدری فرد، محمد (۱۴۰۵). بررسی تطبیقی مسئله معجزه در اندیشه علامه طباطبائی و رودلف بولتمان، *تاریخ فلسفه اسلامی*، ۵ (۳)،

۱۶۱-۱۲۹. <https://doi.org/10.22034/hpi.2026.572939.1196>

ناشر: موسسه آموزش عالی آل طه

© نویسنده

DOI: <https://doi.org/10.22034/hpi.2026.572939.1196>

۱. مقدمه

۱-۱. اهمیت مسئله معجزه در فلسفه دین

موضوع «معجزه» از دیرباز یکی از محورهای حساس و بنیادین در فلسفه دین و الهیات بوده است؛ چرا که این مفهوم، مرز میان واقعیت و اسطوره، طبیعی و فراطبیعی و عقل و ایمان را به مواجهه‌ای جدی می‌کشاند. هنگامی که سخن از معجزه به میان می‌آید، پرسش‌هایی چون «آیا قانون طبیعت شکسته می‌شود؟»، «آیا رویدادی معطوف به اراده‌ای ماوراءطبیعت امکان‌پذیر است؟» و «نقش انسان و تجارب دینی در فهم معجزه چیست؟» مطرح می‌شوند. در فضای مدرن، این پرسش‌ها با ورود عقلانیت علمی و تجربه‌گرایی، چالشی مضاعف یافته‌اند و منجر به بازخوانی بنیادین مفهوم معجزه شده‌اند. برای نمونه، از دیدگاه برخی الهی‌دانان مدرن، معجزه دیگر «دخاله مستقیم خداوند در طبیعت» تفسیر نمی‌شود، بلکه باید آن را در چارچوب «نشانه» یا «زبان ایمان» فهم کرد (Bultmann, 2017, p. 37).

بنابراین روشن است که پرداختی دقیق به مسئله معجزه نه تنها برای فهم تاریخ عقلانیت دینی اهمیت دارد، بلکه به خوانشی نو از رابطه دین و مدرنیته نیز می‌انجامد.

۲-۱. ضرورت مقایسه دیدگاه اسلامی و الهیات مدرن

در این باب، مقایسه دو نگاه متفاوت، یکی مبتنی بر سنت فلسفه و الهیات اسلامی و دیگری مبتنی بر الهیات مدرن غربی، امری ضروری به نظر می‌آید. از یک سو، سنت اسلامی، به ویژه در نگرش فیلسوفانی چون علامه طباطبایی، معجزه امری با وجاهت عقلانی و هستی‌شناختی است، نه صرفاً شکستی در قوانین طبیعت، بلکه امری که در نظم علی و وجود معنا دارد. از سوی دیگر، الهیات مدرن غرب، از جمله بولتمان، با محوریت «اسطوره‌زدایی» و تمرکز بر تجربه وجودی، معجزه را نه به عنوان رخدادی بیرونی، بلکه به عنوان معنایی درون‌انسانی فهم می‌کند (Kalalo, 2021, p. 12).

با این وصف، مقایسه این دو رویکرد می‌تواند به آشکارسازی تفاوت‌های معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و الهیاتی آنان منجر شود و درعین حال زمینه گفت‌وگویی میان سنت دینی اسلامی و الهیات معاصر غرب را فراهم آورد.

۳-۱. معرفی اجمالی علامه طباطبایی و رودلف بولتمان

علامه سید محمدحسین طباطبایی (۱۲۸۱-۱۳۶۰) از چهره‌های برجسته فلسفی-تفسیری معاصر ایران است که عمده کارهایش شامل *تفسیر المیزان* و آثار فلسفی-حکمی همچون *بدایة الحکمة*، *نهایة الحکمة*، *اصول فلسفه رئالیسم* و... هستند. ایشان با ترکیب فلسفه صدرایی و روش تفسیری قرآنی، تلاش کرده است تا مفاهیمی چون وجود، علیت، معجزه و نبوت را در ساختاری فلسفی تعریف کند.

در مقابل، رودلف بولتمان (۱۸۸۴-۱۹۷۶م) یکی از شاخص‌ترین الهی‌دانان پروتستان قرن بیستم بود که با نظریه «اسطوره‌زدایی» در مطالعات کتاب مقدس، تلاش داشت تا متون معجزه آسا را از قالب وقایع تاریخی به سطح تجربه وجودی انسان معاصر انتقال دهد. وی معتقد بود که زبان دین در مواجهه با جهان مدرن باید از «افسانه» به «معنا» تبدیل شود (Congdon, 2017, p. 5).

این دو چهره، با این‌که در سنت‌های دینی متفاوت پدید آمده‌اند، اما هر دو با مسئله معجزه به صورت عمیق مواجه بوده‌اند؛ انتخاب آنان به عنوان موضوع مقایسه، هم امکان پرداخت دقیق را فراهم می‌سازد و هم فضای نوآوری علمی ایجاد می‌کند.

۴-۱. بیان مسئله، هدف پژوهش، سؤالات و روش تحقیق

با توجه به اهمیت و ساختار فوق، مسئله این پژوهش بدین گونه طرح می‌شود: «چگونه دو نظام فکری متفاوت (الهیات فلسفی اسلامی به نمایندگی علامه طباطبایی و الهیات مدرن غرب به نمایندگی بولتمان) امکان و ماهیت معجزه را تبیین می‌کنند و چه تفاوت‌ها و اشتراکاتی میان آن‌ها وجود دارد؟

هدف پژوهش نیز عبارت است از: «تحلیل تطبیقی مبانی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و الهیاتی دو دیدگاه و نقد دیدگاه غرب مدرن از منظر فلسفه اسلامی». بر این اساس، سؤالات زیر طرح می‌شوند:

۱. دیدگاه علامه طباطبایی درباره ماهیت معجزه چیست؟
۲. دیدگاه بولتمان درباره معجزه چگونه است و کدام مبانی معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی، آن را شکل می‌دهند؟

۳. تفاوت‌ها و اشتراکات بنیادین میان دو دیدگاه در رابطه با عقل، وحی و طبیعت کدام‌اند؟

۴. نقد دیدگاه بولتمان از منظر فلسفه اسلامی چگونه قابل انجام است؟

فرضیه اصلی این پژوهش این است: «درحالی که دیدگاه علامه طباطبائی معجزه را امری عقل‌پذیر و هماهنگ با نظام هستی می‌داند، دیدگاه بولتمان آن را به سطح معنا و تجربه وجودی فروکاسته و از واقعیت عینی معجزه فاصله می‌گیرد.

این پژوهش از نوع مطالعه تطبیقی انتقادی است؛ بدین معنا که پس از توصیف و تحلیل دو دیدگاه، مبانی علامه طباطبائی را به‌عنوان معیاری برای سنجش و نقد دیدگاه بولتمان به‌کار خواهد گرفت.

به‌عنوان پیشینه پژوهش می‌توان به دو پژوهش موجود درباره معجزه، اشاره کرد که هر یک تنها بخشی از مسئله را کاوش کرده‌اند: مقاله روحانی مشهدی (۱۴۰۰) با تمرکز بر اندیشه علامه طباطبائی، تبیینی درون‌سنتی از ماهیت معجزه در چارچوب فلسفه و تفسیر اسلامی ارائه می‌دهد و اساساً به تحلیل تطبیقی یا مقایسه‌ای با الهیات مدرن غربی نمی‌پردازد. از سوی دیگر مقاله حیدری (۱۳۹۱) صرفاً دیدگاه رودلف بولتمان درباره معجزه و نقدهای آن را بررسی می‌کند، بی‌آن‌که این دیدگاه را در کنار دستگاه فلسفی-الهیاتی اسلامی یا در نسبت با مبانی هستی‌شناختی متفکرانی چون علامه طباطبائی قرار دهد.

در مقابل، نوآوری اصلی مقاله حاضر در آن است که برای نخستین بار یک مقایسه روشمند، تطبیقی و فلسفی میان دو سنت کاملاً متفاوت یعنی سنت حکمی و الهیاتی اسلامی در تفسیر معجزه نزد علامه طباطبائی و سنت الهیات وجودی-هرمنوتیکی غرب در اندیشه بولتمان ارائه می‌کند. این پژوهش با قرار دادن دو رویکرد در سطح هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و زبان دین، نشان می‌دهد که چگونه «معجزه» در هر سنت نه تنها به‌گونه‌ای متفاوت فهم می‌شود، بلکه تفاوت این دو مبنا می‌تواند به بازخوانی عمیق‌تر نسبت دین، عقلانیت و جهان مدرن منجر شود؛ امری که در پژوهش‌های پیشین به‌طور نظام‌مند بررسی نشده است.

۲. تحلیل دیدگاه علامه طباطبایی درباره معجزه

۲-۱. تعریف معجزه در المیزان و آثار فلسفی علامه

وقتی به آثار علامه طباطبایی نگاه می‌کنیم می‌بینیم که او کوشیده است معجزه را نه صرفاً یک «اتفاق عجیب»، بلکه پدیده‌ای ریشه‌دار در ساختار هستی تفسیر کند. به بیان دیگر او از همان ابتدا معجزه را در متن «نظام جهان» قرار می‌دهد، نه بیرون از آن. از نگاه او، اگر معجزه را چیزی بدانیم که ناگهان بدون پیوند با نظام هستی پدید می‌آید، در واقع جهان را به دو بخش گسسته تقسیم کرده‌ایم: جهانی تابع نظم و جهانی بی‌قاعده؛ اما علامه چنین تصویری را نمی‌پذیرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۹۵-۹۸).

در المیزان او بر این نکته تأکید می‌کند که معجزه پیامبر نوعی آشکار شدن «مرتبه‌ای بالاتر از علل» است؛ یعنی همان‌طور که علل طبیعی مرتبه‌های مختلف دارند، علتی هم وجود دارد که از مرتبه عادی بالاتر است؛ مرتبه‌ای که ما معمولاً با آن سروکار نداریم و به همین دلیل پدیده‌ای که از آن ناشی می‌شود برای ما «خارق عادت» به نظر می‌رسد. این نگاه به ظاهر ساده، از نظر فلسفی بسیار مهم است؛ زیرا علامه با همین دیدگاه راهی باز می‌کند تا معجزه در کنار عقل و قانون‌مندی طبیعت معنا پیدا کند و به امری بی‌قاعده تبدیل نشود.

علامه همیشه بین دو مفهوم فرق می‌گذارد: «خارق عادت بودن» و «خارق عقل بودن». او می‌گوید اگر ما هزار بار ببینیم که آب همیشه پایین می‌رود و هیچ‌گاه بالا نمی‌رود، این تنها نتیجه تجربه ماست؛ تجربه ما قانون کلی نمی‌سازد، بلکه فقط محدوده شناخت ما را نشان می‌دهد. پس اگر روزی پدیده‌ای برخلاف تجربه ما رخ دهد، نمی‌توانیم بگوییم عقلاً ناممکن است. ممکن است علت آن در مرتبه‌ای قرار داشته باشد که ما از آن بی‌خبریم. این استدلال ساده، اما دقیق، راهی است که علامه برای کنار گذاشتن «انکار تجربی معجزه» ارائه می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۴۰).

نکته دیگر این است که علامه هیچ‌گاه منشأ معجزه را «توانایی ویژه پیامبر» نمی‌داند. پیامبر در نگاه او کسی نیست که به صورت ذاتی قدرت خارق العاده داشته باشد، بلکه او انسانی است که به دلیل پاکی و آمادگی روحی‌اش، توان دریافت فعلی را دارد که از سوی خدا صادر می‌شود؛ یعنی سرچشمه معجزه خداست، نه پیامبر؛ پیامبر فقط ظرفی است که این فعل در آن جاری می‌شود. در *نهایة الحکمة* نیز علامه توضیح می‌دهد که وقایع

«غیرعادی» می‌توانند کاملاً در «طول» نظام علّی جهان قرار گیرند؛ یعنی علتی دارند، اما علتشان در مرتبه‌ای است که ما معمولاً با آن کار نداریم (طباطبایی، ۱۴۱۶ ق، ص ۱۶۶). در این نگاه، معجزه دیگر چیزی «بی‌منطق» یا «معاگونه» نیست، بلکه رخدادی است که مانند بقیه رخدادها ریشه در سلسله علل دارد، ولی در مرتبه‌ای بالاتر. این همان چیزی است که علامه را از بسیاری از الهی‌دانان غربی، از جمله مخالفان امکان معجزه، متمایز می‌کند؛ زیرا او نه می‌گوید معجزه نقض طبیعت است و نه می‌پذیرد که معجزه تنها نماد یا زبان استعاره‌ای باشد. معجزه برای او یک پدیده واقعی است که رخ می‌دهد، اما فهم آن نیازمند شناخت ساختار چندلایه هستی است (طباطبایی، ۱۳۸۷ الف، ص ۱۸۸).

در نهایت می‌توان گفت که علامه طباطبایی با این تفسیر، هم معجزه را در جهان‌بینی توحیدی جای می‌دهد و هم آن را قابل فهم می‌سازد. او به خواننده نشان می‌دهد که «فوق طبیعی بودن» لزوماً به معنای «بی‌نظم بودن» نیست، بلکه می‌تواند به معنای اتصال به نظامی والاتر باشد. این نگاه باعث می‌شود معجزه هم از نظر فلسفی پذیرفتنی باشد، هم از نظر الهیاتی معنا پیدا کند و هم از نظر تفسیری با متن قرآن سازگار بماند.

۲-۲. پیوند معجزه با نظام علّی و اراده الهی

برای این که نگاه علامه طباطبایی به معجزه را درست بفهمیم، لازم است ابتدا نگاه او به «علیت» یا همان رابطه علت و معلول را بشناسیم. در دیدگاه او، جهان فقط مجموعه‌ای از علت‌های فیزیکی و قابل مشاهده نیست. او معتقد است که هستی از لایه‌ها و مراتب گوناگون ساخته شده است؛ از ماده خشن و محسوس گرفته تا مراتبی که هیچ شباهتی به جهان مادی ندارند و کاملاً مجرد و غیرمادی‌اند. همه این مراتب در کنار هم یک «شبکه واحد» را تشکیل می‌دهند که در آن، هر مرتبه بالاتر می‌تواند بر مراتب پایین‌تر اثر بگذارد، بدون این که قوانین عالم پایین را برهم بزند (طباطبایی، ۱۴۱۶ ق، ص ۱۷۶).

وقتی این نگاه را بپذیریم، فهمیدن معجزه بسیار ساده‌تر می‌شود؛ چون دیگر مجبور نیستیم فکر کنیم که معجزه یعنی «تعطیل شدن قوانین طبیعت». از نگاه علامه، قوانینی که ما در طبیعت می‌شناسیم فقط مربوط به یکی از لایه‌های عالم‌اند، نه کل آن. همچنان که قوانین ذهن، قوانین اخلاق، یا قوانین عالم ملکوت کلاً متفاوت‌اند، اما همه واقعی‌اند؛ بنابراین اگر

پدیده‌ای از مرتبه‌ای بالاتر ناشی شود، طبیعی است که رفتار آن با تجربه‌های عادی ما تفاوت داشته باشد. این تفاوت به معنای «بی‌قانون بودن» نیست، بلکه یعنی ما با مرتبه‌ای مواجه شده‌ایم که قوانینش برای ما ناآشناست.

علامه در نوشته‌هایش بارها تأکید می‌کند که «اراده الهی» هیچ‌گاه در برابر «نظام علی» قرار نمی‌گیرد. خداوند جهان را براساس سنت‌ها و قوانین آفریده است، اما این قوانین فقط محدود به دنیای فیزیکی نیستند. در لایه‌های بالاتر از ماده نیز قوانین و سنت‌هایی وجود دارد که به همان اندازه دقیق و واقعی‌اند. اراده خدا از راه همین سنت‌ها در عالم اثر می‌گذارد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۲۱۰)؛ پس وقتی معجزه رخ می‌دهد، معنایش این نیست که خداوند قانون را کنار گذاشته، بلکه یعنی او از قانونی استفاده کرده که ما معمولاً با آن آشنا نیستیم.

شاید بتوان این نگاه را با یک مثال ساده روشن کرد: ما در زندگی روزمره فقط بخشی از قوانین عالم را لمس می‌کنیم. درست مانند کسی که فقط از پشت یک پرده ضخیم سایه‌ها را می‌بیند و تصور می‌کند واقعیت همان سایه‌هاست، اما اگر پرده کنار برود، او چیزهایی خواهد دید که تا آن روز برایش قابل تصور نبود. معجزه در نگاه علامه چیزی شبیه همین کنار رفتن پرده است؛ نه این که تصویر جدید بی‌قانون باشد، بلکه ما تا آن لحظه آن سطح از قانون را ندیده بودیم.

در این میان، پیامبر جایگاه خاصی دارد. از نظر علامه، پیامبر انسانی است که روح او به مرتبه‌ای رسیده که می‌تواند با لایه‌های بالاتر عالم ارتباط برقرار کند. البته این به معنای داشتن قدرتی مستقل نیست. او خودش علت معجزه نیست، بلکه مانند پنجره‌ای است که از طریق آن نور اراده الهی وارد جهان می‌شود. به همین دلیل، هرچند معجزه از طریق پیامبر واقع می‌شود، اما سرچشمه واقعی آن خداوند است. پیامبر فقط ظرفیت دریافت و انتقال این فیض را دارد (افضلی، ۱۴۰۲، ص ۷۰).

این دیدگاه، پرسشی را که معمولاً درباره معجزه مطرح می‌شود پاسخ می‌دهد: چگونه ممکن است یک پدیده هم «فوق طبیعی» باشد و هم قابل تبیین عقلی؟ پاسخ علامه این است که «فوق طبیعی بودن» لزوماً به معنای «بی‌منطق بودن» نیست، بلکه یعنی پدیده‌ای از مرتبه‌ای فراتر از طبیعت ظاهر شده است. اگر ما این مراتب را بپذیریم، آنگاه معجزه نه

چیزی مخوف و پر رمز و راز، بلکه واقعه‌ای کاملاً هماهنگ با ساختار جهان خواهد بود، هرچند برای ما نادر و شگفت‌انگیز (امامی، ۱۳۹۸، ص ۲۴۹-۲۵۳).

در نهایت می‌توان گفت که علامه با پیوند دادن اراده الهی و نظام علی نشان می‌دهد که جهان میدانِ هرج و مرج نیست، بلکه شبکه‌ای گسترده از قوانین آشکار و پنهان دارد. معجزه یکی از لحظه‌هایی است که این شبکه پنهان برای ما نمایان می‌شود؛ لحظه‌ای که در آن درمی‌یابیم جهان فقط همان چیزی نیست که می‌بینیم، بلکه عمیق‌تر و گسترده‌تر از تجربه معمول ماست.

۲-۳. هماهنگی عقل، وحی و تجربه در تبیین معجزه

علامه طباطبایی در تحلیل معجزه رویکردی دارد که می‌توان آن را «هم‌افزایی سه‌گانه» میان عقل، تجربه و وحی نامید. او گرچه هیچ‌یک از این سه منبع را برای شناخت کافی نمی‌داند، اما معتقد است هر یک نقش مشخص و غیرقابل‌جایگزینی دارند. تفاوت کار او با بسیاری از نظریه‌پردازان اسلامی این است که به جای دفاع انتزاعی یا صرفاً نقلی از معجزه، سعی می‌کند جایگاه دقیق این سه منبع را تعیین کند تا نسبت آن‌ها با یکدیگر روشن شود.

در نگاه علامه، نخستین کار این است که عقل راه را برای پذیرش امکان معجزه باز کند. اگر عقل بگوید معجزه از اساس ناممکن است، دیگر هیچ بحث دینی یا تجربی معنا ندارد. در ادامه علامه برپایه مبانی فلسفی‌اش توضیح می‌دهد که عقل نه تنها امکان معجزه را رد نمی‌کند، بلکه با توجه به گستردگی نظام علی در عالم، وقوع پدیده‌هایی از مرتبه بالاتر را قابل تصور می‌داند. به بیان ساده‌تر، عقل تنها می‌گوید جهان محدود به آنچه ما دیده‌ایم نیست. این نگاه باعث می‌شود معجزه در تعارض با عقل قرار نگیرد و زمینه فهم آن روشن شود (طباطبایی، ۱۳۸۷ ب، ج ۱، ص ۲۴۷-۲۵۰).

وحی اما وظیفه‌ای متفاوت دارد. وحی توضیح می‌دهد که معجزه «چرا» رخ می‌دهد، «برای چه هدفی» است و «در اختیار چه کسانی» قرار می‌گیرد. اینجاست که عقل از پاسخ باز می‌ماند؛ زیرا عقل فقط می‌تواند امکان را بررسی کند، نه هدف و جهت را. از نظر علامه، وحی است که نشان می‌دهد معجزه نشانه صدق پیامبر و ابزار هدایت انسان‌هاست، نه وسیله نمایش قدرت فردی یا شگفتی‌آفرینی (طباطبایی، ۱۳۸۸ الف، ص ۹۳). به همین دلیل، بدون

وحی نمی‌توان فهمید که چرا معجزه در لحظه‌ای خاص و از سوی شخصی معین رخ می‌دهد.

اما بخش مهمی از تحلیل علامه مربوط به «تجربه» است. برخلاف تصور رایج که گاهی تجربه را در تضاد با امور فوق عادت قرار می‌دهد، علامه تجربه را نه دشمن معجزه، بلکه شاخص «عادت‌ها» می‌داند. تجربه فقط به ما نشان می‌دهد که چه چیز معمولاً اتفاق می‌افتد و چه چیز نادر یا ناشناخته است. اگر پدیده‌ای خارج از این چارچوب رخ دهد، تجربه حق ندارد آن را انکار کند؛ تجربه فقط می‌گوید «من این را ندیده‌ام»، نه این‌که «این نمی‌تواند باشد». علامه در اینجا به صراحت با نگاه تجربه‌گرایانی مانند هیوم اختلاف پیدا می‌کند. او می‌پذیرد که تجربه منبع مهم شناخت است، اما هشدار می‌دهد که تجربه محدود است و نمی‌تواند درباره گستره کامل واقعیت حکم صادر کند (طباطبایی، ۱۳۶۴، ج ۲، ص ۲۰).

یکی از نکته‌های ظریف دیدگاه علامه این است که تجربه حتی می‌تواند به ما کمک کند نشانه‌های معجزه را بهتر بشناسیم؛ زیرا تا زمانی که مرز «عادی» روشن نباشد، تشخیص «غیرعادی» امکان‌پذیر نیست. تجربه دقیقاً همین مرز را برای ما ترسیم می‌کند؛ بنابراین در نظر علامه، تجربه نه تنها با معجزه ناسازگار نیست، بلکه بخشی از فرایند تشخیص آن محسوب می‌شود.

این هماهنگی میان سه منبع معرفت یک پیام مهم به همراه دارد: فهم معجزه نیازمند نگاه یک‌جانبه نیست. نه می‌توان آن را صرفاً با تحلیل فلسفی فهمید، نه صرفاً با مطالعه متون دینی و نه صرفاً با مشاهده و تجربه حسی. عقل اثبات می‌کند که معجزه ممکن است؛ تجربه نشان می‌دهد که چه چیزی از منظر عادی غیرمنتظره است و وحی روشن می‌کند که معجزه برای چه هدفی رخ داده و چه معنایی دارد. به این ترتیب، علامه تصویری از معجزه ارائه می‌دهد که هم با ساختار عقلانی فلسفه اسلامی سازگار است و هم بر متن دینی تکیه دارد، بدون این‌که به تجربه‌ستیزی یا عقل‌گریزی نزدیک شود.

در نهایت می‌توان گفت رویکرد علامه طباطبایی الگویی ارائه می‌دهد که در آن عقل و وحی و تجربه به جای رقابت با یکدیگر، هر یک نقش تکمیلی دارند. این نگاه ترکیبی کمک می‌کند معجزه در جایگاه واقعی خود قرار گیرد: نه پدیده‌ای بی‌منطق و غیرقابل توضیح و نه صرفاً یک حادثه طبیعی کمیاب، بلکه نشانه‌ای از حضور مرتبه‌ای بالاتر در دل جهان عادی.

۲-۴. نسبت معجزه با نبوت و حجیت پیامبران

علامه طباطبایی برای این که نسبت میان معجزه و نبوت را توضیح دهد، ابتدا روشن می کند که نبوت در نگاه اسلامی صرفاً یک نقش اجتماعی یا اخلاقی نیست. پیامبر در اندیشه او، انسانی است که به مرتبه ای از شهود و دریافت حقیقت رسیده که برای دیگران دست نیافتنی است و از همین رو نیازمند نشانه ای است که مردم را مطمئن کند سخن او از جانب خداست، نه زائیده نبوغ فردی یا تجربه های شخصی اش. معجزه دقیقاً برای پرکردن این «فاصله شناختی» به کار می رود؛ یعنی کارکرد اصلی آن این است که بگوید پیامبر حامل پیامی فراتر از توان بشر عادی است و سخن او برپایه الهام و ارتباط با عالم غیب است (طباطبایی، ۱۳۸۸ ب، ص ۱۲۵).

علامه تأکید می کند که معجزه باید به گونه ای باشد که با ادعای پیامبر ارتباط مستقیم داشته باشد. اگر پیامبری ادعای الهی دارد، معجزه اش نیز باید نشان دهد که او به سرچشمه ای فراتر از طبیعت متصل است. اینجا علامه با صراحت میان «معجزه نبوی» و «اعمال خارق العاده غیر الهی» تمایز می گذارد. به اعتقاد او، هر پدیده عجیب و غیرعادی نشانه پیامبری نیست. برخی افراد ممکن است توان هایی داشته باشند که برای مردم شگفت انگیز باشد (مثلاً پیش بینی های دقیق، قدرت های ذهنی یا مهارت های ویژه)، اما این امور نه به منبع الهی متصل اند و نه اثبات کننده صدق ادعای نبوت. به همین دلیل در نظر علامه معجزه تنها زمانی اعتبار الهی دارد که یک پیام روشن را پشتیبانی کند و با ساختار دعوت پیامبر هارمونیک باشد (طباطبایی، ۱۳۶۲، ص ۱۱۸).

یکی از عناصر محوری تحلیل علامه مفهوم «تحدی» است. پیامبر نه فقط معجزه ای را عرضه می کند، بلکه ادعا می کند هیچ کس قادر نیست همانند آن را بیاورد. این دعوت به مقابله، به تعبیر علامه، نوعی آزمون الهی است که صداقت پیامبر را در سطح عمومی و قابل ارزیابی قرار می دهد. نمونه کامل این الگو در مورد قرآن است: پیامبر مردم را دعوت می کند که اگر در الهی بودن قرآن تردید دارند، سوره ای همانند آن بیاورند. علامه این ویژگی را نشان از آن می گیرد که معجزه قرآن نه تنها یک امر خارق عادت زبانی است، بلکه ابزاری است برای آشکار کردن ناتوانی انسان در رسیدن به افقی که پیامبر از آن خبر می دهد (طباطبایی، ۱۴۲۳ ق، ص ۷-۹).

یکی از نکات بسیار مهمی که علامه بر آن تأکید می‌کند این است که حجیت پیامبر تنها بر انجام یک کار خارق‌العاده تکیه ندارد. معجزه بخشی از فرایند اثبات پیامبری است، اما همه آن نیست. در کنار معجزه، محتوای پیام نیز باید با عقل و فطرت انسان هماهنگ باشد؛ یعنی حتی اگر فردی پدیده‌ای بسیار عجیب انجام دهد، ولی دعوت او ناسازگار با اصول اخلاقی یا فهم عقلانی باشد، از نظر علامه نمی‌توان او را پیامبر دانست. پس معیارهای اخلاقی و عقلانی، نقش جداگانه‌ای در سنجش پیامبری دارند و معجزه آن‌ها را تکمیل می‌کند، نه این‌که جایگزین‌شان شود (فخار نوغانی و حسینی‌شاه‌رودی، ۱۳۹۳، ص ۴۲-۴۶).

به بیان دیگر معجزه «نشانه صدق» است، اما «تنها نشانه» نیست. علامه بارها بر این نکته تأکید می‌کند که پیامبری امری چندبعدی است: پیامبر باید شخصیت اخلاقی سالم، پیام روشن و عقل‌پذیر و دعوتی هماهنگ با فطرت انسان داشته باشد. معجزه تنها در کنار این مجموعه معنا پیدا می‌کند. این مجموعه کامل باعث می‌شود مردم بفهمند آنچه پیامبر می‌گوید برپایه ارتباط او با عالم غیب است، نه حاصل توان فردی یا مهارت‌های غیرعادی.

در نهایت، نسبت میان معجزه و نبوت در نگاه علامه طباطبایی به این جمع‌بندی می‌رسد: معجزه برای اثبات پیامبری لازم است، اما کافی نیست. معجزه راه را برای پذیرش صدق پیامبر باز می‌کند، اما محتوای پیام و هماهنگی آن با عقل و فطرت، حجیت واقعی آن را تثبیت می‌کند. به این ترتیب، معجزه در نگاه علامه نه یک نمایش خارق‌العاده، بلکه بخشی از ساختار کلی هدایت الهی است؛ ساختاری که هدفش رساندن انسان به حقیقت و نه صرفاً شگفت‌زده کردن اوست.

۲-۵. نقدهای معاصر بر تبیین علامه طباطبایی از معجزه

با وجود انسجام فلسفی و الهیاتی نظریه علامه طباطبایی درباره معجزه، برخی پژوهشگران معاصر از منظر فلسفه علم، الهیات جدید و تحلیل معرفت‌شناختی دین، نقدهایی را نسبت به این تبیین مطرح کرده‌اند که توضیح آن‌ها به فهم دقیق‌تر قوت‌ها و محدودیت‌های این دیدگاه کمک می‌کند.

نخستین نقد به مسئله «قابلیت تبیین علل غیبی» بازمی‌گردد. علامه برای سازگار کردن معجزه با نظام علی جهان، آن را به عللی در مرتبه‌ای فراتر از اسباب مادی نسبت می‌دهد.

این تبیین از نظر فلسفی منسجم است، اما برخی فیلسوفان علم معاصر می‌پرسند که اگر این علل اساساً خارج از دسترس تجربه، مشاهده و آزمون باشند، در این صورت آیا می‌توان آن‌ها را به‌عنوان تبیین علی به‌معنای رایج کلمه پذیرفت؟ از دید آنان، تبیین علمی معمولاً نیازمند نوعی امکان بررسی میان‌ذهنی است، درحالی‌که علل غیبی در این معنا قابل آزمون نیستند. از این‌رو گرچه این نظریه می‌تواند در چارچوب فلسفه الهیاتی معتبر باشد، اما در گفت‌وگو با معرفت علمی جدید ممکن است با محدودیت اقناعی روبه‌رو شود (Silva, 2025).

نقد دوم به مسئله «مرزبندی معجزه با سایر رویدادهای غیرعادی» مربوط می‌شود. اگر هر پدیده‌ای که از علل ناشناخته یا مراتب بالاتر صادر شود در چارچوب نظام علی قرار گیرد، این پرسش مطرح می‌شود که چه ملاکی معجزه را از سایر رخدادهای نادر یا ناشناخته متمایز می‌کند. برخی الهی‌دانان جدید معتقدند که اگر تمایز معجزه صرفاً به منشأ الهی آن وابسته باشد، آن‌گاه تشخیص آن برای ناظر بیرونی دشوار می‌شود؛ زیرا دسترسی مستقیم به آن منشأ ممکن نیست. این مسئله می‌تواند کارکرد معرفتی معجزه در اثبات نبوت را با چالش روبه‌رو کند؛ زیرا نشانه بودن معجزه زمانی مؤثر است که بتوان آن را از سایر امور خارق‌عادت بازشناخت (Nenu, 2024).

نقد سوم به جنبه «ارتباط نظریه با تجربه دینی عمومی» بازمی‌گردد. برخی پژوهشگران معتقدند تبیین علامه، با تکیه بر مبانی فلسفه صدرایی و تحلیل‌های هستی‌شناختی پیچیده، بیش از آن‌که بر تجربه زیسته مؤمنان تمرکز کند، در سطحی انتزاعی باقی می‌ماند. به بیان دیگر این نظریه برای خواننده متخصص در فلسفه اسلامی بسیار منسجم است، اما ممکن است برای مخاطب عام یا حتی الهی‌دانان غیرحکمی، پیوند آن با تجربه ایمانی روزمره به‌روشنی قابل درک نباشد (Zahl, 2023, p. 118).

با وجود این نقدها، مدافعان دیدگاه علامه پاسخ می‌دهند که بسیاری از این اشکالات ناشی از سنجش یک نظریه فلسفی-الهیاتی با معیارهای روش علمی تجربی است. از نظر آنان، علامه اساساً قصد ارائه تبیین علمی از معجزه را نداشته، بلکه می‌خواسته نشان دهد که وقوع آن از نظر عقلانی محال نیست و در چارچوب هستی‌شناسی توحیدی قابل فهم است. در این صورت، هدف نظریه نه رقابت با علم، بلکه رفع تعارض ظاهری میان عقل و ایمان

است (گلشنی، ۱۴۰۲، ص ۱۷۴).

۳. تحلیل دیدگاه رودلف بولتمان درباره معجزه

۳-۱. مسئله معجزه در الهیات پروتستان

در الهیات پروتستان قرن بیستم، بحث معجزه به تدریج از یک موضوع صرفاً تاریخی یا روایی فاصله گرفت و وارد حوزه فهم خود ایمان شد. این تغییر جهت بی دلیل نبود؛ از آن رو بود که ذهنیت اروپایی در طول چند قرن دگرگون شده و تصورش از جهان کاملاً متفاوت شده بود. در دوران پیشامدرن، جهان برای بسیاری از مردم مکانی بود که در آن نیروهای مرموز و ناشناخته حضور آشکار داشتند و دخالت خدا در امور جهان و ظهور پدیده‌های خارق‌العاده امری طبیعی تلقی می‌شد، اما با ظهور علم جدید، انسان اروپایی جهان را دستگاهی منظم و قانون‌مند تصور کرد و به تدریج ایده دخالت مستقیم و محسوس نیروهای ماورایی برایش نامأنوس شد. این تغییر نگرش بر الهیات پروتستان نیز اثر گذاشت و سؤال‌هایی را مطرح کرد که در قرون پیشین اصلاً طرح نمی‌شد (Bossh, 2021, p. 236-239).

در چنین فضایی، بسیاری از الهی‌دانان پروتستان با چالشی جدی روبه‌رو شدند: چگونه می‌توان روایات معجزه‌آمیز کتاب مقدس را در جهانی که براساس قوانین ثابت و تجربی فهم می‌شود، با جدیت پذیرفت؟ این چالش تنها یک مشکل معرفت‌شناختی نبود، بلکه ابعاد روانی و اجتماعی هم داشت. نسل جدیدی از مؤمنان به کلیسا مراجعه می‌کردند که تحصیل کرده‌تر بودند، با دستاوردهای علمی آشنا بودند و نمی‌توانستند روایت‌های معجزه‌ای را بدون طرح پرسش بپذیرند. در نتیجه اگر کلیسا بر تفسیر تحت‌اللفظی و سنتی معجزات اصرار می‌کرد، خطر از دست دادن ارتباط خود با این نسل جدید را داشت.

در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، جریان‌های مختلفی در الهیات پروتستان پدید آمدند که هر یک سعی داشتند این شکاف را پر کنند. برخی مانند شلایر ماخر بر تجربه دینی فرد و احساس وابستگی مطلق به خدا تأکید کردند و عملاً نقش رویدادهای خارق‌العاده را به حاشیه بردند (Schleiermacher 2016, pp. 12-18).

برخی دیگر مانند کارل بارث به نوعی به اصالت وحی بازگشتند و معجزه را در

چارچوب اقتدار مطلق خداوند تفسیر کردند (Barth, 1996, pp. 35–45)، اما با وجود این تلاش‌ها، همچنان مسئله اصلی باقی بود: آیا ایمان باید بر گزارش‌های فوق‌طبیعی تکیه کند یا می‌توان آن را در سطحی عمیق‌تر و بی‌نیاز از این گزارش‌ها فهمید؟

بولتمان وارد صحنه شد، در زمانی که این پرسش‌ها به نقطه بحرانی رسیده بودند. او با دقت مشاهده می‌کرد که انسان مدرن حتی اگر بخواهد، نمی‌تواند جهان را مانند انسان عصر باستان ببیند. جهان بینی علمی برای او نه یک انتخاب، بلکه بخشی از ساختار ذهنی‌اش بود. بولتمان نمی‌گفت که علم پاسخ همه چیز را دارد، اما باور داشت که ایمان اگر بخواهد زنده بماند، باید با این جهان بینی گفت‌وگو کند. از نظر او، مشکل اصلی در پیام مسیحیت نیست، بلکه در شیوه‌ای است که این پیام در قالب زبانی باستانی و اسطوره‌ای بیان شده است.

در اینجا موضوع معجزه برای بولتمان معنای کاملاً تازه‌ای پیدا می‌کند. او می‌گوید اگر ایمان، به قدرت این روایت‌ها وابسته باشد که حتماً دقیقاً همان‌گونه که نوشته شده اتفاق افتاده‌اند، آن وقت ایمان در برابر کوچک‌ترین تردید تاریخی یا علمی لرزان خواهد شد، اما اگر ایمان را از این سطح ظاهری جدا کنیم و به پرسش‌های عمیق‌تری برسیم (پرسش‌هایی مانند «این متن درباره وجود انسان چه می‌گوید؟» یا «چه نوع تغییری در زندگی انسان می‌خواهد ایجاد کند؟») آن وقت ایمان می‌تواند از محدودیت‌های بحث‌های تاریخی و علمی عبور کند (Bultmann, 2021, pp. 112–115).

بولتمان به نوعی می‌دید که نسل جدید از پرسیدن این سؤال خسته شده بود که «آیا واقعاً مسیح روی آب راه رفت؟» و بیشتر می‌خواست بداند «این روایت چه نسبتی با زندگی من دارد؟» او با حساسیت روان‌شناختی و فلسفی خاصی این نیاز را تشخیص داد و براساس همان، مسئله معجزه را از سطح بحث درباره قدرت‌های خارق‌العاده، به سطح بحث درباره معنای ایمان منتقل کرد. برای او، اگر ایمان بخواهد هم‌زمان با علم مدرن زندگی کند، باید خود را در قالب مفاهیم وجودی و معنایی بازسازی کند.

به همین دلیل، مسئله معجزه در الهیات پروتستان در نگاه بولتمان دیگر پرسشی درباره وقوع یا عدم وقوع یک پدیده خارق‌العاده نیست. مسئله این است که انسان امروز چگونه می‌تواند در جهانی قانون‌مند و بدون مداخله‌های آشکار ماورایی، همچنان به خدا و پیام او ایمان داشته باشد. به عبارتی، بولتمان تلاش می‌کند ایمان را از سطح بحث‌های تاریخی قابل

مناقشه به سطحی برسد که در آن معنای عمیق ایمان دست نخورده باقی بماند حتی اگر روایت‌های معجزه‌آمیز به شکل دیگری فهمیده شوند (Bultmann, 2013, pp. 35-42).

۲-۳. پروژه اسطوره‌زدایی و تفسیر نمادین معجزه

پروژه اسطوره‌زدایی بولتمان یکی از جسورانه‌ترین و بحث‌برانگیزترین تلاش‌ها در الهیات قرن بیستم است؛ تلاشی که می‌خواست فاصله میان «زبان باستانی ایمان» و «ذهنیت انسان مدرن» را کم کند. آنچه بولتمان به روشنی می‌دید این بود که بسیاری از خوانندگان معاصر هنگام مواجهه با روایت‌های معجزه‌آمیز کتاب مقدس، در همان لحظه اول با یک تضاد درونی روبه‌رو می‌شوند: از یک سو می‌خواهند به پیام کتاب مقدس وفادار بمانند، و از سوی دیگر، با دنیایی زندگی می‌کنند که فهمش از واقعیت براساس قوانین طبیعی و روش‌های علمی شکل گرفته است. اسطوره‌زدایی به نوعی پاسخی بود به این تضاد.

بولتمان معتقد بود که کتاب مقدس زبان خود را براساس جهان‌بینی قرن اول میلادی تنظیم کرده است؛ جهانی که در آن آسمان و زمین مرز روشنی داشتند، خدا و فرشتگان در آسمان زندگی می‌کردند، نیروهای بد در زمین فعال بودند و دخالت‌های مستقیم و محسوس الهی در امور جهان امری پذیرفته شده بود، اما امروز انسان خود را در جهانی می‌بیند که قوانین ثابت طبیعی بر آن حاکم‌اند و پدیده‌ها براساس روابط علّی و قابل مطالعه رخ می‌دهند. به همین دلیل اگر متن مقدس همچنان با همان زبان و تصویرهای قدیمی خوانده شود، خطر این وجود دارد که پیام اصلی آن پشت لایه‌ای از زبان نامفهوم پنهان بماند (Bultmann, 2017, p. 12).

برای بولتمان، اسطوره‌زدایی نه تخریب متن بود و نه کنار گذاشتن روایت‌های معجزه‌آمیز، بلکه نوعی «واکاوی» و «بازخوانی» بود تا بتوان پیام اصلی را از پوسته زمانی و فرهنگی‌اش جدا کرد. او معتقد بود که در بسیاری از روایت‌های معجزه‌آمیز، غرض اصلی نویسندگان کتاب مقدس گزارش دادن یک حادثه عجیب نبوده است، بلکه می‌خواستند حقیقتی وجودی یا معنوی را منتقل کنند. به همین دلیل، بولتمان تلاش می‌کرد رویدادهای خارق‌العاده را در سطحی عمیق‌تر بخواند؛ سطحی که به جای توصیف فیزیکی یک حادثه، نگاه انسان به زندگی، مرگ، رنج، امید و رهایی را دگرگون می‌کند.

برای نمونه، داستان آرام کردن طوفان توسط مسیح در انجیل برای بولتمان بیشتر از آن‌که گزارشی از یک دخالت عجیب در طبیعت باشد، نمادی از وضعیت انسانی است؛ حالتی که در آن انسان در میانه طوفان‌های درونی، ترس‌ها و ناپایداری‌های زندگی قرار دارد و ایمان می‌تواند به او آرامش و ثبات ببخشد. به باور بولتمان، ارزش چنین متنی در این نیست که ثابت کنیم آیا به‌طور تاریخی دقیقاً چنین اتفاقی افتاده است یا نه؛ بلکه در این است که ببینیم این روایت چگونه می‌تواند به انسان امروز کمک کند تا با اضطراب‌های وجودی و بحران‌های زندگی‌اش روبه‌رو شود (Congdon, 2017, p. 17).

بولتمان بارها تأکید می‌کند که زبان اسطوره‌ای زبان «داستان گفتن» درباره جهان نیست، بلکه زبان «معنا بخشیدن» به جهان است. این بدان معناست که معجزه در چشم او نمادی است از نوعی تحول، نوعی عبور از انجماد روحی، نوعی مواجهه تازه با خدا و حتی نوعی بیداری درونی. وقتی داستانی از شفای ناگهانی یک بیمار سخن می‌گوید، بولتمان آن را نشانه‌ای از قدرت‌رهایی‌بخش ایمان می‌داند؛ ایمانی که می‌تواند انسان را از فروپاشی، ناامیدی یا گناه بیرون بکشد. خواننده مدرن، به جای آن‌که به جزئیات فیزیکی و تاریخی این ماجرا بچسبد، باید بفهمد که این روایت از او چه می‌خواهد و چگونه می‌تواند نوع نگاهی به زندگی را تغییر دهد.

در اینجا اسطوره‌زدایی به نوعی تبدیل می‌شود به «ترجمه معنوی ایمان» برای نسلی که دیگر نمی‌تواند با جهان‌بینی اسطوره‌ای زندگی کند. بولتمان می‌گفت اگر ایمان بخواهد همچنان زنده بماند، باید به شکلی فهمیده شود که برای انسان امروز نه دست‌نیافتنی باشد و نه غیرعقلانی. او در این مسیر تلاش داشت هم وفاداری خود را به متن حفظ کند و هم آن را از بند تفسیرهایی برهاند که به نظرش مانع معنای اصلی متن شده‌اند.

به این ترتیب، پروژه اسطوره‌زدایی نه یک حمله به سنت بود و نه نوعی سکولاریزه کردن کتاب مقدس، بلکه تلاشی بود برای این‌که سنت در جهانی جدید قابل شنیدن باشد. بولتمان باور داشت اگر معجزات را تنها در سطح پدیده‌های عجیب طبیعی بفهمیم، پیام عمیق آن‌ها را از دست داده‌ایم، اما اگر آن‌ها را کلیدهایی برای فهم تجربه انسانی، اضطراب، امید، رهایی و ملاقات وجودی با خدا بدانیم، آن وقت می‌توانیم در دل زبان قدیمی کتاب مقدس، معنایی تازه و زنده پیدا کنیم (بیات و مهدور، ۱۴۰۰، ص ۱۰۵).

۳-۳. ایمان وجودی به جای رویداد تاریخی

بولتمان وقتی می‌خواست توضیح دهد که چرا ایمان را نباید وابسته به اثبات تاریخی معجزات دانست، به یک نکته کلیدی توجه داشت: این که بخش بزرگی از بحران ایمان در دنیای مدرن، ناشی از این انتظار بود که ایمان باید خودش را با معیارهای پژوهش تاریخی یا علوم طبیعی اثبات کند. او معتقد بود این گونه تلاش‌ها نه تنها بی‌ثمر است، بلکه از ذات ایمان نیز فاصله می‌گیرد. در همین مسیر بود که او از فلسفه هایدگر الهام گرفت؛ به ویژه از این ایده که انسان موجودی است که باید با «خودِ اصیل» و با «امکان‌های وجودش» روبه‌رو شود.

برای بولتمان، ایمان مسیحی اساساً نوعی پاسخ است (پاسخی شخصی و وجودی) به درک حضور خدا در زندگی فرد. او می‌گفت حتی اگر کسی بتواند با روش‌های تاریخی ثابت کند که یک معجزه دقیقاً چطور و چه زمانی رخ داده، این آگاهی به‌خودی‌خود باعث نمی‌شود که آن فرد به‌معنای دینی داستان ایمان بیاورد. در مقابل، ممکن است کسی بدون هیچ گونه داده تاریخی یا پژوهش علمی، صرفاً از طریق مواجهه با پیام انجیل به نوعی «تحول درونی» برسد و این تحول همان چیزی باشد که ایمان را می‌سازد (نیکولز، ۱۳۷۴، ص ۱۴۵).

یکی از نکاتی که بولتمان بارها بر آن تأکید می‌کند این است که ایمان به‌معنای «دانستن» نیست؛ یعنی ایمان نه مجموعه‌ای از اطلاعات درباره گذشته است و نه گزارشی درباره وقایع عجیب. ایمان بیشتر شبیه «جهت‌گیری» است؛ نوعی انتخاب وجودی که فرد با آن تصمیم می‌گیرد زندگی خود را در پرتو پیامی تازه ببیند. این پیام برای او چیزی شبیه دعوت به صداقت، آزادی درونی، رهایی از نگرانی‌های بنیادی و بازسازی رابطه انسان با خود و دیگران است. بولتمان می‌گفت اگر ایمان نتواند این دگرگونی را ایجاد کند، حتی اگر هزار معجزه تاریخی هم برایش ثابت شود، بازهم ایمان حقیقی شکل نگرفته است.

از نگاه او، رویدادهای خارق‌العاده انجیل به‌خودی‌خود موضوعیت ندارند؛ موضوعیت اصلی در معنایی است که این روایت‌ها برای انسان امروز تولید می‌کنند. برای مثال، اگر انجیل از زنده شدن مردگان سخن می‌گوید، بولتمان به دنبال این نیست که از نظر علمی یا تاریخی آن را اثبات کند. برای او مهم‌تر این است که این روایت چگونه انسان را از اسارت

در «مرگ معنوی» (یعنی بی‌معنایی، ناامیدی و بی‌هدفی) به سمت نوعی «زندگی تازه» هدایت می‌کند. به بیان دیگر حقیقت این روایت‌ها برای بولتمان نه در «چگونه رخ دادن» آن‌هاست، بلکه در «چه چیزی گفتن» آن‌هاست (جاد، ۲۰۱۶، ص ۱۷۰).

یکی دیگر از نکات مهم در نگاه او این است که ایمان وجودی یک تجربه ثابت و یک باره نیست، بلکه نوعی «حرکت» است؛ یعنی انسان هر روز و در هر انتخاب، دوباره در برابر این پرسش قرار می‌گیرد که آیا می‌خواهد با صداقت، امید، اعتماد و آزادی زندگی کند یا می‌خواهد تسلیم ترس‌ها، انکارها و بی‌معنایی شود. ایمان برای بولتمان چیزی شبیه وارد شدن به مسیری است که در آن انسان باید دائماً میان حالت «اصلی» و «غیراصلی» تصمیم بگیرد. در این نگاه، معجزه حقیقی همان دگرگونی لحظه‌به‌لحظه انسان است، نه یک رویداد تاریخی دوردست.

به این ترتیب، وقتی بولتمان می‌گوید ایمان به جای تکیه بر رویدادهای خارق‌العاده، بر تجربه وجودی بنا می‌شود، منظورش این نیست که تاریخ بی‌اهمیت است، بلکه می‌خواهد بگوید ارزش ایمان در جایی فراتر از تاریخ شکل می‌گیرد. تاریخ می‌تواند الهام‌بخش باشد، اما بنیاد ایمان نیست. اگر بنیاد ایمان، کیفیت زندگی اکنون انسان باشد (زندگی‌ای که با امید، مسئولیت و آزادی شکل می‌گیرد) آن‌گاه ایمان نه در اثر تغییرات علمی یا تاریخی دچار بحران می‌شود و نه به توجیه‌های پیچیده نیاز پیدا می‌کند (فلیفل، ۲۰۱۳، ص ۱۲۹-۱۳۴).

در نهایت، نگاه بولتمان نوعی جابه‌جایی سنگین، اما عمیق را پیشنهاد می‌کند: این‌که ایمان به جای جست‌وجوی «اثبات» در جهان بیرونی، باید در جهان درونی فرد جای خود را پیدا کند. او با این نگاه، معجزه را از حوزه طبیعت و تاریخ به حوزه انتخاب و تحول شخصی منتقل کرد؛ حوزه‌ای که برای انسان مدرن بسیار قابل فهم‌تر است و کمتر در معرض تردیدهای علمی قرار می‌گیرد.

۳-۴. نقدهای وارد بر تفسیر بولتمان

نظریه بولتمان با آن‌که راه‌های تازه‌ای برای فهم متن مقدس می‌گشاید، اما با پرسش‌ها و مقاومت‌هایی روبه‌رو شده که هر کدام جنبه‌ای از نگرانی‌های موجود در الهیات مسیحی را نمایندگی می‌کند. یکی از مهم‌ترین انتقادهای این است که بولتمان با تبدیل بسیاری از

رویدادهای انجیل به مفاهیم نمادین، عملاً وزن تاریخیِ ایمان را کاهش می‌دهد. ایمان مسیحی در سنت خود همیشه بر پیوند میان «عمل خدا در تاریخ» و «پاسخ انسان» تأکید داشته است. منتقدان می‌پرسند اگر آنچه در تاریخ اتفاق افتاده صرفاً استعاره‌ای برای تجربه درونی تلقی شود، آیا هنوز می‌توان گفت که خدا واقعاً در جهان عمل می‌کند؟ یا ایمان فقط به تجربه ذهنی انسان محدود می‌شود؟ (Blaylock, 2022, p. 211).

از سوی دیگر برخی منتقدان احساس می‌کنند روش بولتمان یکی از ستون‌های اصلی روایت مسیحی را سست می‌کند: این که خدا نه فقط حقیقتی معنوی، بلکه کنشگری واقعی در زمان و مکان است. در نگاه سنتی، معجزه نشانه‌ای است که نشان می‌دهد خدا در مرزهای طبیعی بشر مداخله کرده است، اما وقتی این مداخله صرفاً نمادین تفسیر شود، برای برخی این پرسش پیش می‌آید که آیا دین هنوز توانایی سخن گفتن درباره «امر غافلگیرکننده» را دارد یا نه؟ آیا ایمان بدون عنصر شگفتی، همان ایمان سابق است؟ (Kalalo, Bastian, & Ming, 2021, p. 3).

نقد دیگر به جنبه روش‌شناختی اسطوره‌زدایی برمی‌گردد. منتقدان می‌گویند بولتمان با این شیوه، نوعی آزادی بیش از حد به مفسر می‌دهد. وقتی مفسر اجازه داشته باشد هر روایت را از سطح تاریخی به لایه معنوی انتقال دهد، چه تضمینی وجود دارد که این «معنای جدید» بازتاب خود متن باشد، نه صرفاً بازتاب ذهن و ترجیحات مفسر؟ حتی معتقدند نتیجه نهایی این رویکرد آن است که معیارهای مشترک برای فهم کتاب مقدس از بین رفته و تفسیرها بیش از حد فردی و نسبی می‌شوند (Congdon, 2017, p. 19).

افزون بر این، بعضی از الهی‌دانان بر این نظرند که بولتمان بیش از اندازه اسیر فضای فکری قرن بیستم شده است؛ فضایی که تحت تأثیر علم‌گرایی شدید، هرگونه امر فراطبیعی را با تردید نگاه می‌کند. از نگاه این منتقدان، اگر الهیات برپایه انتظارات علمی هر دوره تنظیم شود، در معرض این خطر قرار می‌گیرد که با تغییر جریان‌های فکری، اصل ایمان نیز دگرگون یا فراموش شود. آن‌ها می‌گویند دین قرار نیست در برابر علم سر تسلیم فرود آورد، بلکه باید افقی را معرفی کند که علم از رسیدن به آن ناتوان است (Beyers, 2016, p. 6).

درعین حال گروهی دیگر از منتقدان بر جنبه وجودیِ ایمان تمرکز کرده و می‌گویند هرچند تجربه درونی اهمیت زیادی دارد، اما ایمان فقط یک تجربه شخصی نیست؛ ایمان

همچنین پیوندی با یک روایت جمعی، یک تاریخ مشترک و یک سنت شکل دهنده دارد. اگر این روایت تاریخی کم رنگ شود، آن گاه ایمان ممکن است به امری فردمحور و جدا از جامعه مؤمنان تبدیل شود. پیامد چنین روندی، از نگاه آنان، نوعی «خودمسیحی سازی» است که در آن هر فرد می تواند نسخه شخصی خود از ایمان را بنا کند (Congdon, 2022, pp. 57-6).

با این حال حتی کسانی که با بولتمان مخالفاند اعتراف می کنند که پرسش های او را نمی توان کنار گذاشت. او مسئله ای را پیش کشید که همواره برای الهیات چالش برانگیز بوده: چگونه می توان یک متن باستانی را برای انسانی که در عصر فناوری و علم زندگی می کند قابل فهم نگه داشت؟ بولتمان شاید در پاسخ برخی ها را راضی نکرده باشد، اما توانست الهیات را مجبور کند به پرسش هایی فکر کند که پیش از او کمتر جدی گرفته می شدند؛ پرسش هایی درباره زبان دین، نقش تاریخ و معنای ایمان در دنیای مدرن.

به همین دلیل است که بسیاری از پژوهشگران، حتی مخالفان سرسخت او، قبول دارند که پروژه اسطوره زدایی نه یک تهدید، بلکه نوعی هشدار است: این که اگر الهیات نتواند پلی میان متن سنتی و ذهن انسان امروز بسازد، ممکن است پیام ایمان برای نسل های جدید بی معنا شود. بولتمان شاید همه جواب ها را نداشته باشد، اما بدون تردید پرسش های تازه ای را مطرح می کند که همچنان مسیر الهیات معاصر را شکل می دهند.

۴. بررسی تطبیقی و نقد دیدگاه بولتمان از منظر علامه طباطبایی

۴-۱. تفاوت هستی شناختی: طبیعت در برابر تاریخ

وقتی رویکرد علامه طباطبایی و بولتمان را در سطح هستی شناسی مقایسه می کنیم، در همان ابتدا معلوم می شود که آن ها از دو نقطه کاملاً متفاوت به مسئله معجزه نزدیک می شوند. علامه جهان را ساختاری منظم و عقلانی می داند که براساس سنت های الهی اداره می شود؛ سنت هایی که گرچه ثابت اند، اما در کنار آن ها امکان اراده مستقیم خدا نیز وجود دارد. در این نگاه، طبیعت فقط مجموعه ای از قوانین مکانیکی نیست، بلکه عرصه ای است که هم نظم دارد و هم ظرفیت پذیرش افعال فوق طبیعی. برای علامه، معجزه نقض طبیعت نیست، بلکه گشودگی طبیعت به سطوح بالاتری از علت هاست. به همین دلیل هم وقوع آن نه با

عقل ناسازگار است و نه با علم، چون از اساس طبیعت را نظامی لایه‌مند می‌بیند. در مقابل، بولتمان در جهانی زندگی می‌کند که علم جدید آن را در قالب شبکه‌ای بسته و خودبسته توصیف می‌نماید؛ جهانی که رویدادهایش فقط باید برپایه علت‌های طبیعی توضیح داده شوند. به همین دلیل او نمی‌تواند معجزه را به عنوان دخالت مستقیم خدا در ساختار طبیعی بپذیرد. به همین دلیل بولتمان مسئله را از قلمرو طبیعت بیرون کشیده و به قلمرو تاریخ برد: این که «روایت‌های معجزه‌آمیز» بخشی از جهان‌بینی باستانی‌اند و امروز برای انسان مدرن به همان صورت قابل باور نیستند. در نتیجه در نگاه او معجزه بیش از آن که پرسشی درباره ساختار هستی باشد، پرسشی درباره شیوه روایت‌گری متون مقدس است (Congdon, 2017, p 19).

به این ترتیب، اختلاف اصلی در سطح هستی‌شناسی این است: علامه طبیعت را گشوده به افعال الهی می‌بیند، اما بولتمان طبیعت را بسته و معجزه را امری متعلق به لایه تفسیری تاریخ می‌فهمد. در نتیجه برای علامه معجزه یک «رویداد واقعی در عالم خارج» است، اما برای بولتمان «زبانی تاریخی و اسطوره‌ای برای بیان یک حقیقت معنوی». این تفاوت بنیادی جهت‌گیری تمام بحث را تعیین می‌کند.

۴-۲. تفاوت معرفت‌شناختی: عقل و وحی در برابر ایمان وجودی

اگر در هستی‌شناسی، دو متفکر از دو مدل جهان آغاز می‌کنند، در معرفت‌شناسی نیز به دو شیوه کاملاً متفاوت برای فهم حقیقت تکیه می‌زنند. علامه طباطبایی بر هماهنگی عقل، وحی و تجربه انسانی تأکید می‌کند. برای او عقل می‌تواند تا حد زیادی امکان معجزه را بفهمد و وحی بر آن مهر تأیید می‌زند. در این نگاه، انسان برای شناخت دین مجبور نیست از عقل کناره بگیرد، بلکه عقل ابزار لازم برای تجزیه و تحلیل داده‌های وحیانی است. در نتیجه علامه باور دارد که معجزه هم از نظر عقلی و هم از نظر نقلی قابل دفاع است و پذیرش آن نیازی به «تعلیق عقل» ندارد.

اما بولتمان در فضایی رشد کرد که عقلانیت مدرن قلمرو خودش را محدود به تجربه قابل آزمون می‌دانست؛ بنابراین او از ابتدا فرض می‌گیرد که عقل هرگز نمی‌تواند وقوع معجزه را تأیید کند. انتخاب او این است که معنای ایمان را از قلمرو «اثبات» بیرون بکشد و

در قلمرو «تصمیم وجودی» قرار دهد. از نظر او ایمان چیزی نیست که با شواهد طبیعی یا تاریخی تقویت شود؛ ایمان یک نوع بازگشت درونی به حقیقت است، نوعی گشودگی به معنایی که انسان را از اضطراب و بی‌ثباتی نجات می‌دهد. در چنین دستگاہی، باور به معجزه دیگر بخشی از معرفت دینی نیست، بخشی از زبان دینی است.

به این ترتیب، معرفت‌شناسی علامه برپایه هماهنگی عقل و وحی بنا شده است، اما معرفت‌شناسی بولتمان بر محور تصمیم وجودی مؤمن می‌چرخد. در نظام علامه، انسان با شناخت درست جهان به ایمان نزدیک می‌شود؛ در نظام بولتمان، انسان با ورود به تجربه ایمان، معنای روایت‌ها را کشف می‌کند، نه حقیقت تاریخی آن‌ها را. همین تفاوت سبب می‌شود که دو طرف معجزه را از دو زاویه کاملاً متفاوت ارزیابی کنند.

۴-۳. معجزه به عنوان نشانه صدق نبوت در برابر تجربه درونی ایمان

در اندیشه علامه، معجزه ابزار اثبات نبوت نیست، بلکه نشانه آن است؛ نشانه‌ای که میان ادعای پیامبر و اراده خدا پیوند برقرار می‌کند. پیامبر به‌خودی خود نمی‌تواند مردم را مجبور به ایمان کند، اما معجزه نشان می‌دهد که سخن او ریشه در حقیقت دارد. در این چارچوب، معجزه بخشی از رابطه میان خدا و انسان است؛ رویدادی است که در سطح واقعیت رخ می‌دهد تا انسان بتواند صدق پیام را بشناسد؛ بنابراین حذف معجزه به معنای حذف یکی از ستون‌های ساختار نبوت است، نه صرفاً حذف یک داستان شگفت‌انگیز (فخار نوغانی و حسینی شاهرودی، ۱۳۹۳، ص ۳۹-۴۲).

اما بولتمان این کارکرد را اساساً نامعتبر می‌داند. او معتقد است اگر ایمان بر نشانه‌های خارجی تکیه کند، در برابر هر نقد علمی یا تاریخی آسیب‌پذیر خواهد شد. ایمان برای او نوعی مواجهه بی‌واسطه با خداست، نه نتیجه دیدن چیزی خارق‌العاده در جهان. از نظر او شخص مؤمن نمی‌تواند ایمانش را براساس «واقعۀ‌ای بیرونی» بنا کند؛ زیرا هر نشانه‌ای در معرض تردید و تفسیرهای مختلف قرار می‌گیرد، اما تجربه وجودی چیز دیگری است، آن تجربه درونی که به انسان اجازه می‌دهد معنای زندگی و جایگاهش در برابر خدا را از نو بفهمد.

اختلاف همین جاست: برای علامه، معجزه یکی از محورهای ارتباط و حیانی است؛

نشانه‌ای که حقیقت را در دسترس انسان قرار می‌دهد. برای بولتمان، معجزه یک زبان استعاری برای بیان تحول درونی مؤمن است.

در نتیجه معجزه نه ابزار شناخت حقیقت است و نه نشان‌دهنده صدق پیام، بلکه فقط تصویری است که ایمان اولیه درون آن معنا یافته است. این تفاوت کارکردی اختلاف میان دو نظام را به اوج خود می‌رساند: یکی بر تماس خدا با جهان بیرونی تکیه دارد و دیگری بر تماس خدا با جهان درونی انسان.

۴-۴. تحلیل نهایی: از واقعیت عینی تا معناشناسی نمادین

در جمع‌بندی می‌توان گفت که فاصله میان علامه طباطبایی و بولتمان صرفاً اختلافی در تفسیر چند روایت دینی نیست، بلکه تقابلی است میان دو دستگاه فکری که از بنیادهای متفاوت آغاز می‌کنند و به نتایج متفاوت می‌رسند. در دستگاه علامه، جهان مجموعه‌ای از سطوح واقعیت است و معجزه یکی از راه‌هایی است که سطح بالاتر بر سطح پایین‌تر اثر می‌گذارد؛ بنابراین معجزه نه تنها با نظم طبیعت ناسازگار نیست، بلکه بخشی از آن نظم گسترده‌تر و ژرف‌تر است. معنا از دل واقعیت بیرونی استخراج می‌شود و معنا هرگز جای واقعیت را نمی‌گیرد.

در مقابل، بولتمان می‌کوشد ایمان را از وابستگی به جهان بیرونی برهاند و به قلمرو معنوی منتقل کند. برای او زبان دینی چیزی شبیه زبان شعر است: چیزی که به جای توصیف یک رویداد، می‌کوشد تجربه درونی انسان را بیان کند. از این رو واقعیت عینی برای او اولویت ندارد؛ آنچه برای او مهم است معنایی است که انسان از روایت به دست می‌آورد. معجزه در چنین زمینه‌ای دیگر یک نقطه واقعی در تاریخ نیست، بلکه کلیدی برای فهم وضعیت وجودی انسان است.

این دو مسیر در یک نقطه به کلی از هم جدا می‌شوند: علامه باور دارد که حقیقت معنوی باید برپایه واقعیت عینی استوار باشد، اما بولتمان معتقد است که حقیقت معنوی می‌تواند حتی بدون اتکا به رخداد تاریخی معنا داشته باشد.

به همین دلیل، تطبیق این دو دیدگاه نه فقط روشن می‌کند که چرا اختلاف نظر دارند، بلکه نشان می‌دهد هر کدام چه تصویری از رابطه خدا، انسان و جهان ارائه می‌کنند. اختلاف

آن‌ها درباره معجزه، در واقع اختلافی درباره ساختار ایمان، طبیعت، تاریخ و معنای حقیقت است.

نتیجه

در جمع‌بندی نهایی می‌توان گفت که اختلاف میان علامه طباطبائی و رودلف بولتمان به تفاوت در چند گزاره محدود نمی‌شود، بلکه به دو تصویر بنیادین از ماهیت جهان، اعتبار عقل و حقیقت ایمان بازمی‌گردد. تحلیل این دو دیدگاه نشان داد که مسئله معجزه در واقع نقطه تلاقی سه حوزه اصلی اندیشه دینی - هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و هرمنوتیک - است و هر تفسیر از آن ناگزیر به یکی از این سطوح تکیه می‌کند.

علامه با اتکا بر دستگاه فلسفی حکمت اسلامی، جهانی را ترسیم می‌کند که در آن طبیعت صرفاً مجموعه‌ای از روابط مکانیکی نیست، بلکه ساحتی لایه‌مند و معنادار است که در آن علل غیبی و مادی در کنار یکدیگر عمل می‌کنند. از این منظر، معجزه نه رخدادی بیرون از شبکه علیت، بلکه تحقق خاصی از ظرفیت‌های عمیق‌تر هستی است که در شرایط معین و برای غایتی حکیمانه ظهور می‌کند. تحلیل این رویکرد نشان داد که نظریه علامه می‌تواند هم عقلانیت دوران جدید را جدی بگیرد و هم واقعیت‌مندی دین را حفظ کند؛ زیرا پذیرش معجزه را نه در تقابل با عقل، بلکه در چارچوب فهمی گسترده‌تر از علیت و طبیعت توضیح می‌دهد.

در مقابل، بولتمان با تکیه بر نقد تاریخی و هرمنوتیک وجودی می‌کوشد ایمان مسیحی را از تعارض با جهان‌بینی علمی برهاند، اما این کار را با انتقال معجزه از سطح رخداد عینی به سطح تجربه وجودی و معناهای نمادین انجام می‌دهد. هرچند این روش می‌تواند برای مخاطب مدرن قابل فهم باشد، تحلیل تطبیقی نشان داد که چنین رویکردی ممکن است پیوند میان وحی و تاریخ، میان خدا و جهان بیرونی و میان پیامبری و رخدادهای واقعی را تضعیف کند و در نتیجه کارکرد نشانه‌ای معجزه در سنت دینی را محدود سازد.

دست‌آورد اصلی این پژوهش آن است که نشان می‌دهد اختلاف این دو متفکر صرفاً اختلافی تفسیری درباره معجزه نیست، بلکه بیانگر دو الگوی متفاوت از عقلانیت دینی است: یکی عقلانیت متافیزیکی که می‌کوشد جهان را در ساختاری توحیدی و علی تبیین

کند و دیگری عقلانیت هرمنوتیکی که معنا را در افق تجربه وجودی انسان جست‌وجو می‌کند. این مطالعه تطبیقی همچنین نشان داد که رویکرد علامه امکان جمع میان «معنای دینی» و «واقعیت تاریخی» را فراهم می‌سازد، درحالی‌که رویکرد بولتمان بیشتر به تفکیک این دو می‌انجامد. ازاین‌رو می‌توان نتیجه گرفت که نظریه علامه علاوه بر آن‌که دفاعی از امکان معجزه است، چارچوبی نظری برای تبیین نسبت میان عقل، ایمان و جهان عینی ارائه می‌کند؛ چارچوبی که می‌تواند زمینه‌ای برای گفت‌وگوی فلسفه اسلامی با الهیات معاصر نیز فراهم آورد.

منابع و مأخذ

- افضلی، سیدعبدالرئوف (۱۴۰۲). «تبیین علمی امور خارق‌العاده از نظر علامه طباطبایی و فخررازی»، نسیم خرد (دوفصلنامه علمی-پژوهشی فلسفه اسلامی)، ۹(۲).
- امامی دانالو، حسام (۱۳۹۸). «قرآن کریم؛ مخلوق با واسطه یا بی واسطه؟»، پژوهشنامه کلام تطبیقی شیعه، ۱(۱)، ۲۳۳-۲۶۵.
- بیات، م؛ مهدور، س. (۱۴۰۰). «ارزیابی فرجام‌شناسی رودلف بولتمان در الاهیات مسیحی»، الاهیات تطبیقی، ۲۵، ۹۷-۱۱۲.
- جاد، ا. م. (۲۰۱۶). «الوجودیة واللاهوت البروتستانتی رودولف بولتمان أنموذجاً (۱-۲)»، مجله الجمعية الفلسفیه المصریة، ۲۵(۲۵)، ۱۵۱-۲۸۲.
- حیدری، داود (۱۳۹۱). «نقد و بررسی دیدگاه بولتمان دربارهٔ معجزه»، آموزه‌های فلسفه اسلامی، ۷(۱۰)، ۱۲۱-۱۴۱.
- روحانی مهدی، ف. (۱۴۰۰). «تبیین ماهیت معجزه از دیدگاه علامه طباطبایی»، تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۱۸(۴)، ۹۲-۵۹.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۶۲). اعجاز قرآن، چ ۱، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۶۴). اصول فلسفه و روش رئالیسم، ۵ ج، چ ۲، تهران: انتشارات صدرا.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیر المیزان، ۲۰ ج، چ ۵، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۷ الف). روابط اجتماعی در اسلام: به ضمیمه چند رساله دیگر، چ ۱، قم: بوستان کتاب (دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۷ ب). مجموعه رسائل، ۳ ج، چ ۱، قم: بوستان کتاب (وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۸ الف). قرآن در اسلام، چ ۳، قم: بوستان کتاب (وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۸ ب). شیعه در اسلام، چ ۵، قم: بوستان کتاب (وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم).
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۰ ق). المیزان فی تفسیر القرآن، ۲۰ ج، چ ۲، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۴۱۶ ق). *نهایة الحکمة*، چ ۱۲، قم: مؤسسه نشر اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۴۲۳ ق). *الإعجاز و التحاتی فی القرآن الکریم*، چ ۱، بیروت، لبنان: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
- فخار نوغانی، وحیده؛ حسینی شاهرودی، سیدمرتضی (۱۳۹۳). «بررسی تطبیقی دلالت معجزه بر صدق ادعای نبوت از دیدگاه ابن رشد و علامه طباطبائی». *معرفت کلامی*، ۵(۲)، ۴۸-۲۹.
- فلیفل، أنطون (۲۰۱۳). «اللاهوت الطبيعي و معرفة الله الوجودية: إشکالية الوحی فی لاهوت رودلف بولتمان»، *المحجة*، ع. ۲۷، ۱۲۵-۱۳۷.
- گلشنی، مهدی (۱۴۰۲). *علم و دین در افق جهان بینی توحیدی*، قم: جامعة المصطفی العالمیه.
- نیکولز، و. (۱۳۷۴). *بولتمان و الهیات وجودی*، مترجم یوسف اباذری، ارغنون، ش ۵-۶، ۱۷۰-۱۳۱.
- Barth, K. (1996). *The humanity of God*, Westminster John Knox Press.
- Beyers, J. (2016). "How scientific is theology really? A matter of credibility"; *HTS Theologies Studies / Theological Studies*, 72(4), a3449.
- Blaylock, R. M. (2022). "Encountering Bultmann as a Biblical Theologian", *Horizons in Biblical Theology*, 44(2), 195-227.
- Bossh, N. K. C. (2021). "Scientific uniformity or "natural" divine action: Shifting the boundaries of law in the nineteenth century"; *Zygon: Journal of Religion and Science*, 56(1), 234-253.
- Bultmann, R. (2013). *Kerygma and myth: A theological debate* (expanded ed.), Wipf & Stock.
- Bultmann, R. (2017). *New Testament and Mythology: The Problem of Demythologizing the New Testament Proclamation*, SCM Press.
- Bultmann, R. (2021). *Existence & Faith: Shorter Writings* (new ed.), Hassell Street Press.
- Congdon, D. W. (2017). "Demystifying the Program of Demythologizing: Rudolf Bultmann's Theological Hermeneutics", *Harvard Theological Review*, 110(1), 1-23.
- Congdon, D. W. (2022). "Deworloded within the world: Bultmann's paradoxical politics in an age of polarization", *Theology Today*, 79(1), 52-66.
- Kalalo, S., Bastian, A., & Ming, D. (2021). "Bultmann's thoughts: Demythologization and its impact on contemporary Christianity today", *European Journal of Theology and Philosophy*, 1(6), 1-4.
- Nenu, T. (2024). "Religious miracles versus magic tricks," *Think*, 23(67), 39-46.
- Schleiermacher, F. (2016). *Christian faith: A new translation and critical edition* (T. N. Tice, C. L. Kelsey, & E. R. Bowen, Eds. & Trans.), Westminster John Knox Press.
- Silva, I. (2025). "Causal and non-causal explanations in theology: The case of Aquinas's primary-secondary causation distinction", *Religious Studies*, 61(S2), S267-S279.

References

- Afzali, S. A. (2023). "Tabyin-e 'Elmi-ye Omur-e Khareq-al-'Ade az Nazar-e Allameh Tabataba'i va Fakhr Razi" [Scientific Explanation of Extraordinary Phenomena from the View of Allameh Tabataba'i and Fakhr al-Razi], *Nasim-e Kherad*, 9(2), Serial 17 (in Persian).
- Barth, K. (1996). *The humanity of God*, Westminster John Knox Press.
- Bayat, M., & Mahdur, S. (2021). "Arzyabi-ye Farjam-shenasi-ye Rudolf Bultmann dar Elahiyat-e Masihi" [Evaluation of Rudolf Bultmann's Eschatology in Christian Theology], *Elahiyat-e Tatbiqi*, 25, 97–112 (in Persian).
- Beyers, J. (2016). "How scientific is theology really? A matter of credibility"; *HTS Theologiese Studies / Theological Studies*, 72(4), a3449.
- Blaylock, R. M. (2022). "Encountering Bultmann as a Biblical Theologian", *Horizons in Biblical Theology*, 44(2), 195–227.
- Bossoh, N. K. C. (2021). "Scientific uniformity or "natural" divine action: Shifting the boundaries of law in the nineteenth century"; *Zygon: Journal of Religion and Science*, 56(1), 234–253.
- Bultmann, R. (2013). *Kerygma and myth: A theological debate* (expanded ed.), Wipf & Stock.
- Bultmann, R. (2017). *New Testament and Mythology: The Problem of Demythologizing the New Testament Proclamation*, SCM Press.
- Bultmann, R. (2021). *Existence & Faith: Shorter Writings* (new ed.), Hassell Street Press.
- Congdon, D. W. (2017). "Demystifying the Program of Demythologizing: Rudolf Bultmann's Theological Hermeneutics", *Harvard Theological Review*, 110(1), 1–23.
- Congdon, D. W. (2022). "Deworloded within the world: Bultmann's paradoxical politics in an age of polarization", *Theology Today*, 79(1), 52–66.
- Emami Danalu, H. (2019). "Qur'an-e Karim; Makhluq-e Ba-Vasete ya Bi-Vasete?" [The Holy Qur'an: Created Medately or Immediately?], *Pazhuheshnameh-ye Kalam-e Tatbiqi-ye Shi'a*, 1(1), 233–265 (in Persian).
- Fakhar Noughani, V., & Hosseini Shahrudi, S. M. (2014). "Barrasi-ye Tatbiqi-ye Dalalat-e Mo'jezeh bar Sedq-e Da'va-ye Nobowwat az Didgah-e Ibn Rushd va Allameh Tabataba'i" [A Comparative Study of the Signification of Miracle for the Truth of Prophethood According to Ibn Rushd and Allameh Tabataba'i], *Ma'refat-e Kalami*, 5(2), 29–48 (in Persian).
- Flayfil, A. (2013). "Al-Lahut al-Tabi'i wa Ma'rifat Allah al-Wujūdiyyah: Ishkaliyyat al-Wahy fi Lahut Rudolf Bultmann" [Natural Theology and Existential Knowledge of God: The Problem of Revelation in Rudolf Bultmann's Theology], *Al-Mahajjah*, 27, 125–137 (in Arabic).
- Golshani, M. (2023). *Elm va Din dar Ofoq-e Jahanbini-ye Towhidi* [Science and Religion in the Horizon of a Monotheistic Worldview], Qom: Al-Mustafa International Translation and Publication Center (in Persian).
- Heydari, D. (2012). "Naqd va Barrasi-ye Didgah-e Bultmann darbarez-ye Mo'jezeh" [A Critique of Bultmann's View on Miracle], *Amuzeh-haye Falsafeh-ye Eslami*, 7(10), 121–141 (in Persian).
- Jad, A. M. (2016). "Al-Wujūdiyyah wa al-Lāhūt al-Brūtistanti: Rudolf Bultmann Namūdhajan" [Existentialism and Protestant Theology: Rudolf Bultmann as a Model], *Majallat al-Jam'iyyah al-Falsafiyyah al-Misriyyah*, 25(25), 151–282. Retrieved from https://mafa.journals.ekb.eg/article_167262.html (in Arabic).

- Kalalo, S., Bastian, A., & Ming, D. (2021). "Bultmann's thoughts: Demythologization and its impact on contemporary Christianity today:," *European Journal of Theology and Philosophy*, 1(6), 1–4.
- Nenu, T. (2024). "Religious miracles versus magic tricks," *Think*, 23(67), 39–46.
- Nichols, W. (1995). "Bultmann va Elahiyat-e Vojudi [Bultmann and Existential Theology] (Y. Abazari, Trans.)," *Arghunoun*, 5–6, 131–170 (in Persian).
- Rouhani Mashhadi, F. (2021). "Tabyin-e Mahiyat-e Mo'jezeh az Didgah-e Allameh Tabataba'i" [Explaining the Nature of Miracle from the View of Allameh Tabataba'i], *Tahqiqat-e 'Ulum-e Qur'an va Hadith*, 18(4), 59–92 (in Persian).
- Schleiermacher, F. (2016). *Christian faith: A new translation and critical edition* (T. N. Tice, C. L. Kelsey, & E. R. Bowen, Eds. & Trans.), Westminster John Knox Press.
- Silva, I. (2025). "Causal and non-causal explanations in theology: The case of Aquinas's primary–secondary causation distinction," *Religious Studies*, 61(S2), S267–S279.
- Tabataba'i, M. H. (1983). *E'jaz-e Qur'an* [The Miracle of the Qur'an], Tehran: Markaz-e Nashr-e Farhangi-ye Raja (in Persian).
- Tabataba'i, M. H. (1985). *Osul-e Falsafeh va Ravesh-e Realism* [The Principles of Philosophy and the Method of Realism] (2nd ed., Vols. 1–5), Tehran: Sadra Publications (in Persian).
- Tabataba'i, M. H. (1990 AH). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an* [Al-Mizan in the Exegesis of the Qur'an] (2nd ed., Vols. 1–20), Beirut: Mu'assasat al-A'lami (in Arabic).
- Tabataba'i, M. H. (1995). *Tarjomeh-ye Tafsir al-Mizan* [Translation of Tafsir al-Mizan] (5th ed., Vols. 1–20), Qom: Jame'eh-ye Modarresin, Daftar-e Nashr-e Eslami (in Persian).
- Tabataba'i, M. H. (2008a). *Ravabet-e Ejtema'i dar Eslam* [Social Relations in Islam], Qom: Bustan-e Ketab (in Persian).
- Tabataba'i, M. H. (2008b). *Majmu'eh-ye Rasa'el* [Collected Treatises] (Vols. 1–3), Qom: Bustan-e Ketab (in Persian).
- Tabataba'i, M. H. (2009a). *Qur'an dar Eslam* [The Qur'an in Islam], Qom: Bustan-e Ketab (in Persian).
- Tabataba'i, M. H. (2009b). *Shi'eh dar Eslam* [Shi'ism in Islam], Qom: Bustan-e Ketab (in Persian).
- Tabataba'i, M. H. (1416 AH). *Nihayat al-Hikmah* [The Ultimate Wisdom], Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islami (in Arabic).
- Tabataba'i, M. H. (1423 AH). *Al-I'jaz wa al-Tahaddi fi al-Qur'an al-Karim* [Miracle and Challenge in the Holy Qur'an], Beirut: Mu'assasat al-A'lami (in Arabic).
- Zahl, S. (2023). *The Holy Spirit and Christian experience*, Oxford University Press.